

Vjerski turizam u Fatimi

Cvitić, Magdalena

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Economics and Business / Sveučilište u Zagrebu, Ekonomski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:148:114328>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial-ShareAlike 3.0 Unported/Imenovanje-Nekomercijalno-Dijeli pod istim uvjetima 3.0](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-22**

Repository / Repozitorij:

[REPEFZG - Digital Repository - Faculty of Economics & Business Zagreb](#)

Sveučilište u Zagrebu

Ekonomski fakultet

Preddiplomski stručni studij – Turističko poslovanje

VJERSKI TURIZAM U FATIMI

Završni rad

Magdalena Cvitić

Zagreb, Svibanj, 2023.

MAGDALENA CUNIC
Ime i prezime studenta/ice

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Izjavljujem i svojim potpisom potvrđujem da je završeni rad
(vrsta rada)
isključivo rezultat mog vlastitog rada koji se temelji na mojim istraživanjima i oslanja se na objavljenu literaturu, a što pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da nijedan dio rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz necitiranog rada, te da nijedan dio rada ne krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za bilo koji drugi rad u bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili obrazovnoj ustanovi.

Student/ica:

U Zagrebu, 31.05.2023.

Cunic
(potpis)

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
1.1. Predmet i cilj rada	1
1.2. Metode istraživanja i izvori podataka	1
1.3. Sadržaj i struktura rada.....	2
2. TEORIJSKE OSNOVE VJERSKOG TURIZMA	3
2.1. Pojam vjerskog turizma.....	3
2.2. Povijesni razvoj vjerskog turizma	5
2.3. Motivi vjerskih turista	6
3.1. Karakteristike i pojavni oblici vjerskog turizma	9
3. VJERSKI TURIZAM U SVIJETU I REPUBLICI HRVATSKOJ	11
3.1. Vjerski turizam u svijetu	11
3.2. Vjerski turizam u Republici Hrvatskoj.....	13
4. VJERSKI TURIZAM U FÁTIMI	15
4.1. Geografska obilježja i pozadina ukazanja	15
4.2. Razvoj vjerskog turizma u Fátimi.....	18
4.2. Glavne turističke atrakcije.....	25
4.4. Ekonomski učinak vjerskog turizma u Fátimi	29
5. ZAKLJUČAK.....	31
LITERATURA	32
POPIS SLIKA.....	37
POPIS TABLICA	38

1. UVOD

Religija i duhovnost među najčešćim su motivima za putovanja, a mnoga odredišta postala su popularna kao rezultat povezanosti s religiozno motiviranim putnicima. Fenomen vjerskog turizma je fenomen s velikim potencijalom potražnje, u kontinuiranoj evoluciji i malo ovisan o ekonomskoj situaciji. Razvoj vjerskog turizma dobiva ogroman interes u gospodarskom kontekstu jer je čimbenik jačanja nacionalnog gospodarstva. Iz svih navedenih razloga je ova tematika zanimljiva za istraživanje. Putovanje u vjerske svrhe smatra se jednim od najvažnijih povijesnih prethodnika modernog turizma.

1.1. Predmet i cilj rada

U ovom završnom radu empirijski se obrađuje primjer vjerskog turizma u Fátimi, što je ujedno i predmet istraživanja. Fátima je jedno od najomiljenijih europskih svetišta u Europi. Ovo malo mjesto nalazi se u Portugalu te na godišnjoj razini milijuni ljudi tamo hodočaste u želji za klanjanjem Gospi Fatimskoj. Hodočasnici putuju u Fátimu tijekom cijele godine, ali od 13. mjeseca svibnja do listopada dani su kada se slave ukazanja Djevice Marije troje djece pastira u Cova da Iria (dolina) u župi Fátima 1917. godine. Tih dana tisuće hodočasnika stižu pješice te je hodočašće na ovo sveto mjesto vrlo poseban doživljaj. Godine 1917. Cova da Iria nije bilo ništa drugo do nenaseljeno selo na periferiji Fátime. Dolaskom hodočasnika područje je počelo primati naseljenike. Lokalno gospodarstvo uglavnom se oslanja na vjerski turizam, koji utječe na potražnju i ponudu usluga, kao što su ugostiteljstvo, prijevoz, turističko posredovanje i drugi sadržaji. Fátima, kako je danas poznata, nastala je i razvila se kao odgovor na turizam. Cilj rada je pružiti uvid u stanje i značaj vjerskog turizma, kako u Republici Hrvatskoj, tako i u svijetu. Glavni cilj rada ogleda se u elaboraciji vjerskog turizma u Fátimi kako bi se kroz to uvidio značaj ovog oblika turizma.

1.2. Metode istraživanja i izvori podataka

U skladu sa zahtjevima rada utvrđuju se pravovaljane metode istraživanja koje se primjenjuju pri istraživanju. Prilikom izradbe ovog završnog rada, između ostalog, koristi se metoda deskripcije u svrhu opisivanja teorija, činjenica, procesa. Metoda klasifikacije pojednostavljuje složene pojmove na one jednostavnije, primjerice kod obrade motiva vjerskih turista. Putem metode analize vrši se raščlamba složenijih cjelina na jednostavnije dijelove, a posredstvom metode sinteze povezuju se jednostavniji dijelovi u kompleksnije cjeline. Posredstvom metoda indukcije i

dedukcije donose se zaključci autorice. Izvori podataka koji se koriste u radu jesu sekundarni izvori podataka, što podrazumijeva adekvatnu domaću i stranu literaturu koja uključuje knjige, stručne članke i internetske izvore.

1.3. Sadržaj i struktura rada

Rad se sastoji od pet glavnih dijelova. U uvodnom, odnosno prvom dijelu rada, obrađuju se predmet i cilj rada, metode istraživanja i izvori podataka te sadržaj i struktura rada. Drugi dio rada tiče se teorijskih osnova vjerskog turizma što uključuje pojam vjerskog turizma, njegov povijesni razvoj, motive vjerskih turista te karakteristike i pojavne oblike vjerskog turizma. Treći dio rada obrađuje vjerski turizam u svijetu i Republici Hrvatskoj. Četvrti dio rada je empirijski te obrađuje vjerski turizam u Fátimi, što uključuje geografska obilježja i pozadinu ukazanja, razvoj vjerskog turizma u Fátimi, glavne turističke atrakcije i ekonomski učinak vjerskog turizma u Fátimi. Posljednji dio rada donosi autoričine stavove o predmetu istraživanja u sklopu zaključka rada.

2. TEORIJSKE OSNOVE VJERSKOG TURIZMA

Vjerski turizam, koji se ponekad naziva i duhovnim turizmom, dobiva sve veću ulogu u cijelom svijetu. Zbog svoje početne komponente, hodočašća, često se smatra najstarijim oblikom turizma koji seže tisućama godina unazad. Putovanja u drevna sveta mjesta nisu imala današnju logističku potporu, ali su imala isti ljudski motiv: vjeru (Tala i Padueran, 2008:242). Tržište vjerskog turizma pokriva širok raspon turističkih proizvoda, uključujući hodočasnička putovanja, posjete svetim mjestima, crkveni turizam, bogoslužna putovanja i sl. Vjerski turizam jedan je od najstarijih oblika planiranog putovanja i do danas ostaje ogromna gospodarska grana. Oko 300 do 330 milijuna turista svake godine posjeti ključna svjetska vjerska mjesta, prema procjeni iz 2017. godine. Oko 600 milijuna nacionalnih i međunarodnih vjerskih putovanja obavi se diljem svijeta, generirajući oko 18 milijardi američkih dolara globalnih prihoda (Ali i Cobanoglu, 2020). Vjerski turizam raste posebno u izravnoj vezi sa žedu ljudi za znanjem te razumijevanjem drugih religija osim svoje. Iz tog je razloga neupitna rastuća važnost ovog oblika turizma o kojem slijedi više riječi u narednim potpoglavljima rada.

2.1. Pojam vjerskog turizma

Vjerski turizam važan je dio turističke industrije koji se naziva turizmom posebnih interesa, a obično se odnosi na sljedbenike određenih vjera koji posjećuju mjesta koja se smatraju svetima. Vjerske objekte ne posjećuju samo hodočasnici, već ih posjećuju i nereligiozni turisti jer imaju kulturno, povijesno i vjersko značenje (Khan, 2018). Pirjevec i Kesar (2002) definiraju vjerski turizam kao „oblik turističkih kretanja putem kojih turisti teže ka zadovoljenju potreba duhovne i religijske prirode”. Prema Santosu (2003:29), „vjerski turizam je izraz koji su koristili turoperatori i vjerski vođe za opisivanje svih situacija koje spajaju religiju i turizam, uključujući i hodočašća“.

Vjerski turizam je „odlazak osobe iz zemlje prebivališta na razdoblje od najviše šest mjeseci radi posjete svetim mjestima i vjerskim centrima.“ S druge strane, ovaj koncept se može promatrati kao aktivnost usmjerena na pružanje usluga turistima koji putuju u vjerske svrhe (Chumarina i sur., 2016:5572).

Postoji velika rasprava o tome što se podrazumijeva pod vjerskim turizmom i razlikuje li se od hodočašća. Kao polazište može se okrenuti definiciji turizma koju je postavila Svjetska turistička organizacija (WTO): „Aktivnosti osoba koje putuju i borave u mjestima izvan svog uobičajenog okruženja ne više od jedne uzastopne godine za odmor, poslovne ili druge svrhe“ (citirano u Raj i

Griffin, 2015:105). Hodočasnici i vjerski turisti jasno se uklapaju u ovu definiciju budući da i jedni i drugi uključuju odluku o putovanju od doma s namjerom da se vrate unutar određenog vremenskog razdoblja (tj. manje od godinu dana) u „druge svrhe“, odnosno zbog vjerskih motiva. Definicija WTO-a dovoljno je široka da uključi i hodočasnički i vjerski turizam. Međutim, potrebne su preciznije definicije za razumijevanje i razlikovanje motivacije te očekivanja hodočasnika i vjerskih turista. Vjerski turizam se također može definirati kao da se sastoji od niza duhovnih mjesta i povezanih usluga koje se posjećuju iz svjetovnih i iz vjerskih razloga. U okviru ove definicije mogu se identificirati dvije različite vrste mjesta: svetišta i mjesta hodočašća. Svetišta obuhvaćaju mjesta na kojima se nalazi relikvija ili slika „časti“, dok su hodočasnička mjesta ona mjesta na kojima se prepoznaje da se dogodilo neko čudo, da se ono još uvijek događa i da se može ponoviti: primjer potonjeg je Lourdes u Francuskoj (Raj i Griffin, 2015:105).

Nekim se mjestima pripisuju oba elementa, a budući da se ova definicija uglavnom odnosi na kršćanski kontekst, ima ograničenu primjenu. Hodočasnička mjesta nisu tako usko propisana u većini svjetskih religija i mogu biti dio prirodnog okoliša, poput rijeke Ganges i Himalaje, ili dio izgrađenog okoliša, poput hramova i džamija. Festivali s vjerskim udrugama, poput jedinstvenog vjerskog festivala u Tamil Naduu, također se klasificiraju kao atrakcije vjerskog turizma (Raj i Griffin, 2015:105).

U mnogim slučajevima moguće je razlikovati hodočasnike od vjerskih turista po ponašanju. Sudionici promatrači turista koji su putovali autobusom kroz planine do Garhwal Himalaya primijetili su da su hodočasnici ritualno dozivali Božje ime na mjestima koja su se smatrala kritičnim i opasnim točkama tijekom putovanja, dok turisti to nisu činili. U ovom slučaju za vrijeme hodočašća pozivalo se na vjerski ritual. Samo putovanje, hodočašće, može se smatrati ritualom, kao i da uključuje ritualne elemente. Tradicionalni pogledi na hodočašće identificirali su da iskustvo također treba uključivati poteškoće i patnju. Spajanje ovih elemenata zajedno – rituala i strogosti – pomaže uvidjeti da samo putovanje na sveto mjesto nije dovoljno da se putnik identificira kao hodočasnik. Razlika može postati očiglednija kada se ljudima koji sudjeluju u organiziranim hodočašćima dopušta dodatno vrijeme za posjet drugim vjerskim turističkim mjestima (Raj i Griffin, 2015:106). Za bolje razumijevanje terminologije religijskog turizma potrebno se ponajprije osvrnuti na njegov povijesni razvoj.

2.2. Povijesni razvoj vjerskog turizma

Zbog svoje početne komponente, hodočasništva, vjerski turizam često se smatra najstarijim oblikom turizma koji seže tisućama godina unazad. Utemeljitelji glavnih religija: Prorok Muhamed (islam), Isus (kršćanstvo), Mojsije (judaizam) uz Gautamu Budu (budizam), inspirirali su različita djela hodočašća kao dio svog osnivanja. Osim gore navedenih religija, postoji nekoliko drugih religija kao što su hinduizam, sikhizam i džainizam, koje nose svoje vlastite norme i vrijednosti te imaju svoja posebna vjerska odredišta. Na primjer, hram Pashupatinath u Nepalju najvažnije je hodočasničko odredište Hindusa. Značajan broj hodočasnika putuje svake godine na svoja posebna sveta odredišta kako bi izvršili svoje vjerske misije (Khan, 2018). Putovanja do svetih mjesta iz daleke prošlosti nisu imala današnju logističku potporu, ali su imala isti ljudski motiv: vjeru. Iako ponekad ekstremna, bila je temelj za osnivanje religija. Danas milijuni ljudi putuju diljem svijeta u potrazi za svetošću, duhovnim vodstvom, dosezanjem mjesta koja se smatraju svetima i obožavanima kao takva. I dalje su najkoncentriraniji vjerski turistički tokovi: Kumbha Mela u Indiji, hinduističko hodočašće koje okupi oko 70 milijuna ljudi, te hadž, muslimansko hodočašće u Saudijskoj Arabiji (koje okupi oko 2 milijuna ljudi). Ostali milijuni ljudi putuju kako bi izrazili svoju privrženost Budi, Isusu Kristu ili drugim božanstvima. Čelnici vjerskih organizacija isprva su odbacivali povezanost turizma i vjere. Istodobno, nisu priznali činjenicu da su hodočasnici gledani kao turisti iz ekonomske perspektive. Potonji su okarakterizirani kao izgubljeni grešnici koji žive u promiskuitetu i bez zdravog razuma, dok je sam turizam bio sila koja promiče idolopoklonstvo, lijenost, nemoral i alkohol. Štoviše, opasnost od masovnog turizma bila je slična gubitku sakralnosti. Dakle, sveta mjesta nisu bila dostupna samo vjernicima i odabranima, koji su se žrtvovali da bi do njih došli, nego su bila otvorena svima koji su imali dovoljno materijalnih sredstava. Striktno duhovno objašnjenje religije može objasniti stav vjerske organizacije prema turistima koji nisu hodočasnici do određene točke. No, ono što ne može objasniti je činjenica da hodočasnici također trebaju jesti, spavati i putovati do svog odredišta. Svi ovi elementi pripadaju području turizma. S druge strane, turisti koji nisu motivirani samo vjerom – koji posjećuju određena mjesta samo iz znatiželje – mogu doći otkriti nova značenja života, akumulirati pozitivnu energiju, pa čak i obratiti se. Bez ikakve namjere objedinjavanja različitih tipova turista, može se reći da se, pokazivanjem određenog razumijevanja, poštovanja i ponašanja, svaka osoba koja dođe na neko sveto mjesto može smatrati vjerskim turistom (Tala i Padueran, 2008:243).

Ekonomska realnost sadašnjosti, nemogućnost izbacivanja duha iz nje, kao i ponuđena objašnjenja, pridonijeli su današnjoj situaciji, kada vjerske organizacije prihvaćaju uključivanje hodočasnika među turiste. Što se tiče vjerskog turizma, neki su aspekti postali neosporni: svijet prolazi kroz vrijeme u kojem se neke religije šire, dok su druge u opadanju, što se odražava u broju adepta, području širenja, količini donacija itd. Sve je slabija razlika između masovnog i religijskog turizma. Dovoljno je pogledati turističke tokove iz katedrala velikih gradova. Religiozni turisti postali su sve zahtjevniji u pogledu svojih putnih potreba, ali i spremniji za trošenje velikih svota novca. Gotovo posvuda u svijetu zajednice podupiru razvoj turizma jer je on izvor prihoda. Zajednice trebaju novac koji dolazi od vjerskog turizma, a vjerske organizacije trebaju podršku zajednice. Razvoj vjerskog turizma posljednjih godina doveo je do organizacije prve Međunarodne konferencije o vjerskom turizmu (ICORET, 2006.), pod okriljem Svjetske turističke organizacije. Održan je na Cipru, u Nikoziji, od 19. do 21. listopada. Bio je to pokušaj okupljanja svih dionika ovog područja. Također, predvidjeli su analizu tržišne pozicije vjerskog turizma, prakse i tendencija, kao i uspostavljanje kontakata između različitih sudionika. Vjerski turizam se, naravno, svima pokazao kao prioritet (Tala i Padueran, 2008:243-244). Vidljivo je, dakle, kako vjerski turizam postoji od osvita civilizacije. Hodočasnici su putovali odati počast svetim mjestima i njihovim čuvarima diljem svijeta. Turizam do svetih mjesta stopio se s hodočašćem proteklih godina.

2.3. Motivi vjerskih turista

U aktualnoj literaturi postoje vrlo ograničeni literaturni nalazi glede istraživanja motivacije obrazaca posjeta svetim mjestima vjerskih turista. Santos (2003) izvješćuje da je udio hodočasnika koji ukazuju na vjersku motivaciju oko 50%. Duhovni destinacijski menadžment uključuje odgovornost za zadovoljenje potreba hodočasnika i vjerskih turista. Motivacija za hodočašće razlikovat će se od motiva vjerskog turizma i upravo te razlike mogu imati značajan utjecaj na sposobnost menadžera destinacije da zadovolje svoje kupce. Utvrđeno je da motivi za posjećivanje svetog mjesta utječu na ponašanje jer je vjerojatnije da će hodočasnici u odnosu na druge posjetitelje prihvatiti otvorene i prikrivene norme na mjestima koja za njih imaju vjerski značaj (Raj i Griffin, 2018:107).

Fakhrudinova i sur. (2017:98): naglašavaju da motivi vjerskih turista i hodočasnika mogu biti sljedeći:

- želja za ozdravljenjem od duhovnih i tjelesnih bolesti;
- ljudska potreba za molitvom za bližnje i sebe;
- molitva za oprost;
- potreba za pokazivanjem privrženosti vjeri;
- potreba za postizanjem životne svrhe i postizanja duhovne ugone.

Vjerski turisti prema motivu dolaska u destinaciju mogu se kategorizirati kako slijedi (Cerović i Zanketić, 2014):

1. Motivirani – turisti koji su motivirani vjerom, odnosno duhovno motivirani (sveta misa, molitva, kulturni sadržaj temeljen na vjerskom programu, ispovijed i dr.), ali i dodatnim sadržajima smještenima u destinaciji. Istovremeno je riječ o turistima koji imaju volju i želju za učenjem te stjecanjem znanja o posjećenom mjestu.
2. Inspirirani – turisti koji posjećuju destinaciju jer su inspirirani njezinim kulturnim programima i objektima, no riječ je o turistima koji se ne zadržavaju dugo u destinaciji već stječu iskustva na različitim destinacijama te traže nove destinacije i iskustva.
3. Privučeni – turisti koji su već doputovali u destinaciju te su tada privučeni, odnosno nisu kao primarni interes imali dolazak na tu destinaciju. Suprotno tomu, privučeni su njezinim kulturnim događajima i/ili objektima te ih usput posjećuju kao promjenu u programu za vrijeme odmora.

Vjerski turizam povezan je s posjetiteljima koji su „djelomično ili isključivo motivirani vjerskim razlozima (Rinschede, 1992:52). Drule i sur. (2012) u svojoj studiji nereligioznih motivacija 1.600 pravoslavaca iz Rumunjske koji su posjetili manastir otkrili su da su posjetitelji uglavnom motivirani potrebom za samoaktualizacijom, tj. željom da postanu bolje osobe. Rodrigues (2012) proučavala je motive za posjet samostanu Tyburn na Novom Zelandu mješovitom metodom istraživačkog pristupa. Naime, provela je 22 polustrukturirana intervjua i prikupio 42 upitnika s posjetiteljima samostana, kao i dubinske intervjue s trima redovnicama. Izvedene su tri glavne motivacijske teme: vjerski, osobni i društveni motivi, dok su kvantitativni podaci otkrili da su glavni motivi za posjet samostanu bili „provesti vrijeme s Bogom“, „njevovati svoju vjeru“, „i

„moliti se“. Tri ključne iskustvene teme proizašle su iz kvalitativne analize kroz narative ispitanika o svojim iskustvima u samostanu. To su bili religijski element, osobno iskustvo i element društvenog okruženja. Hyde i Harman (2011) u svojoj su studiji identificirali motive putnika Australaca i Novozelanda za sekularno hodočašće na bojna polja Galipolja u Turskoj. Identificirano je pet motiva i to duhovni, nacionalni, obiteljski hodočasnički, prijateljski i putni motivi. Collins-Kreiner i Kliot (2000) otkrili su da su motivi za posjet Svetoj zemlji između ostalog zavjeti Bogu, molitva, vjera i duhovni mir.

Triantafillidou i sur. (2010) u svom su istraživanju otkrili da su neki od motiva Grka koji su putovali u Svetu Zemlju bili vjera, jaki vjerski razlozi, molitva, razlozi oporavka zdravlja, razlozi povezani s njihovim krštenjem te blizina Bogu i Isusu Kristu. Tirca i sur., (2010) u svojoj su studiji otkrili da su motivi putovanja u vjerska naselja između ostalog bili molitva za različite potrebe, pronalazak Boga, tišina i mir, zahvala za dobročinstvo, pokajanje i učvršćivanje svoje vjere u Boga. Štoviše, drugi motivi ljudi koji putuju u samostane, osim vjerskih, su znatiželja, opuštanje i kulturna motivacija. Sharpley i Sundaram (2005) u svojoj su studiji otkrili da su motivi za posjet vjerskom mjestu između ostalog: duhovno iskustvo, povijesni i kulturni ili obrazovni razlozi. Vidić (2007) je u svojoj studiji utvrdila da su motivi za posetu fruškogorskim manastirima između ostalog i po važnosti: vjerski i duhovni razlozi, liječenje, kulturni razlozi te vjerski događaji i manifestacije. Konačno, Egresi i sur. (2012) u svojoj su studiji otkrili da se vjerska mjesta posjećuju zbog njihove povijesne i kulturne vrijednosti, a ne zbog njihove sakralne i duhovne vrijednosti.

Vjernici traže duhovnu potporu ili učvršćuju svoja vjerska uvjerenja. Često hodočaste iz vjerskih razloga ili radi bogoslužja. Primjeri ovakvih putovanja uključuju hadž u Meku za muslimane, hodočašća u Jeruzalem ili Vatikan za kršćane i putovanje u Bodh Gayu za budiste. Većina religioznih turista vrlo je motivirana za putovanje, pa su spremni potrošiti više novca od prosječnog putnika. Ova inherentna motivacija također čini vjerski turizam manje osjetljivim na ekonomske padove. Vjernici vole putovati u grupama istomišljenika. Nevjernike privlače sveta mjesta, crkve, džamije, sinagoge i druga bogoslužna mjesta, ne zbog njihove vjerske vrijednosti, već zbog njihovog kulturnog značaja, arhitektonske važnosti, estetske ljepote ili povijesne vrijednosti. Nevjernici mogu biti religiozni, ali vjera im nije glavna svrha putovanja (CBI, 2020).

3.1. Karakteristike i pojavni oblici vjerskog turizma

Vjerski turizam može se smatrati kvalitetnim oblikom turizma zbog pozitivne isplativosti za kulturu i društvo destinacije. Fenomen vjerskog turizma je fenomen s velikim potencijalom potražnje, u kontinuiranoj evoluciji i malo ovisan o gospodarskoj situaciji. Ovaj oblik turizma pomaže u podizanju svijesti o zajedničkoj baštini ljudi, što pomaže u njihovom očuvanju, uz financijsku dobit koja se na kraju može reinvestirati u očuvanje lokalne kulture i vjerske baštine. Vjerski turizam također je veliki izvor osnaživanja i razvoja zajednice. Zanimanje turista za lokalne vrijednosti i zajednice pomaže u razvijanju osjećaja osnaženosti i ponosa na lokalnu zajednicu, njenu kulturu i povijest. Naravno, vjerski turizam doprinosi i regionalnom gospodarskom rastu, zapošljavanju i boljoj kvaliteti života (CBI, 2020).

Prema Conradu (2004) glavno obilježje vjerskog turizma je činjenica da sudionici ovih posjeta pripadaju svim društvenim i ekonomskim slojevima te da prema dobi pripadaju uglavnom trećoj životnoj dobi. Vjerska priroda posjeta, ali i visoka dob sudionika ključni su elementi koji određuju trajanje i razinu usluge koja se nudi na putovanju. U najvažnijim tradicionalnim vjerskim svetkovinama, posebno onima koji imaju visok etnografski ili povijesni profil, proslave su često povezane s programom kozmičkih događaja koji generiraju veliki obujam turizma, kako religijske tako i nereligijske prirode. Vjerski turizam i turizam općenito kretanjem ljudi pomaže razvoju te intenziviranju društvenih i kulturnih odnosa.

Prema Fleisheru (2000), ekonomske koristi povezane s vjerskim turizmom veće su od onih povezanih s drugim segmentima, budući da su hodočasnici i drugi vjerski turisti strastveni kupci vjerskih suvenira. Štoviše, razvoj vjerskog turizma može poboljšati održavanje i očuvanje kulturne baštine. Koristi povezane s razvojem turizma, pa čak i vjerskog turizma, nisu samo ekonomske. Turizam, pa čak i vjerski turizam, također nudi priliku smanjiti predrasude, promicati promjenu mentaliteta i može premostiti kulturne razlike kroz kontakte s drugim kulturama (Khamouna i Zeiger, 1995). Iako se tvrdi da se vjerski turizam transformirao u turističku aktivnost u procvatu, tradicionalna uloga vjerskog turizma treba ostati ista i pohranjena u svrhu promicanja duhovnog iscjeljenja i poštovanja (Kasim, 2011:441) .

Vjerski turizam se većinom javlja u sljedeća tri oblika (Vranješ, 2019):

- kao hodočašće, kontinuirane skupine i individualne posjete vjerskim svetištima;
- masovna okupljanja povodom važnih obljetnica i religijskih datuma;

- obilazak i posjet važnim religijskim objektima i mjestima u okviru turističkog itinerara i neovisno o vremenu na kojem se to čini.

Pored potonja tri temeljna oblika, pod utjecajem novih tehnologija i motiva javljaju se i pojedini novi oblici vjerskog turizma (Vranješ, 2019):

- tematski vjerski putovi;
- kršćanski kampovi;
- pastoral u turizmu;
- boravak u samostanu pored korištenja drugih turističkih usluga;
- vjerski događaji;
- vjerski bazirana krstarenja.

U narednom poglavlju rada obrađuje se vjerski turizam u svijetu i Republici Hrvatskoj kako bi se dobila šira slika o njegovom značaju.

3. VJERSKI TURIZAM U SVIJETU I REPUBLICI HRVATSKOJ

Prema izvješćima UNWTO-a (2016, 2020), otprilike 27% putnika putuje je iz vjerskih razloga, zbog posjećivanja prijatelja i rodbine ili zbog zdravstvenih liječenja. Konkretnije, UNWTO (2014) „procjenjuje kako 300 do 330 milijuna turista posjećuje ključna svjetska vjerska mjesta svake godine, s oko 600 milijuna nacionalnih i međunarodnih vjerskih putovanja u svijetu, od kojih se 40% odvija u Europi“. U ovom poglavlju rada slijedi kratki osvrt na vjerski turizam u svijetu i Republici Hrvatskoj.

3.1. Vjerski turizam u svijetu

Iako postoje brojne destinacije za vjerski turizam, pojedine se osobito ističu. Dobar primjer je Lumbini u Nepal. To je rodno mjesto Bude, a samim tim i veliko hodočasničko mjesto za budiste. Lumbini i Bodh Gaya u indijskom Bihar su slavne destinacije. Bodh Gaya je mjesto na kojem je Buda postigao prosvjetljenje. Oba mjesta privlače posjetitelje iz jugoistočne Azije, Velike Britanije i Sjeverne Amerike koji slijede i prakticiraju budizam. Vatikan je mjesto za katolicizam i posjećuju ga katolici iz cijelog svijeta koji dolaze moliti i razgledavati. Vatikan je neovisna država i dom pape. Gomila ljudi hrle posjetiti baziliku svetog Petra gdje je sahranjen prvi papa Katoličke crkve. Ostale vjerske atrakcije uključuju Sikstinsku kapelu i muzej Vatikana. Božićna misa koju vodi Papa glavni je vjerski događaj, a ulaznice se mogu rezervirati *online*. Obično su Talijani, Azijci, Istočni Europljani i Južnoamerikanci najčešći posjetitelji (eTravel Team, 2022).

Protestanti pronalaze svoju utjehu u Wittenbergu, smještenom u njemačkoj Saksoniji. To je rodno mjesto protestantske reformacije gdje je Martin Luther izazvao svećenike i studente 1517. godine na raspravu o tome kako Katolička crkva prodaje usluge crkve u zamjenu za spasenje. Dok je glavni dio Wittenberga uništen tijekom sedmogodišnjeg rata, crkva dvorca obnovljena je 1800-ih godina, a na ulaznim vratima Crkve upisano je devedeset i pet teza Martina Luthera o moći i učinkovitosti popuštanja. Protestanti iz Engleske i SAD -a najčešći su vjerski hodočasnici. Muslimani iz cijelog svijeta posjećuju Meku, rodno mjesto proroka Muhammeda. Svaki musliman, fizički i financijski sposoban, dužan je barem jednom u životu posjetiti Meku i štovati Kaabu, „kuću Božju“, što rezultira milijunima hodočasnika iz svih krajeva planeta koji se svake godine hodočaste u svom svetom gradu. Hodočašće u Meku, hadž, jedan je od pet stupova islamske vjere. Vjernici koji nisu pripadnici ove vjere nisu dopušteni unutar Meke, a glavna svrha hodočašća je osigurati jedinstvo među muslimanima (eTravel Team, 2022).

Indija obiluje vjerskim destinacijama. Bogata je hramovima i svetim gradovima, planinama i rijekama te drugih točaka povezanih s određenim svecima i božanstvima hinduizma. Svaki od ovih oko 2.000 vjerskih centara privlači veliki broj vjernika iz bliže ili dalje okoline tijekom svojih godišnjih sajмова. U hinduističkoj religiji postoji jaka i vrlo stara tradicija vjerskih putovanja, kao ključnog stupa hinduističke doktrine. U hinduizmu se duhovno putovanje smatra činom pročišćavanja koji dovodi bliže Bogu. Religiozno putovanje je duhovna potraga za hinduse, pokretačka snaga koja sjedinjuje čovjeka s božanstvom, transformira osobu i obnavlja njen život. U Indiji, najveće hodočasničko središte je sveti grad Benares/Varanasi, također na obalama svete rijeke Ganges. Grad koji je utemeljio Shiva, tvorac svemira, Hindusi smatraju “zemljom svetog svjetla” i svake godine prima tisuće hodočasnika. Sličnu važnost ima i hodočašće Japanaca s 88 budističkih hramova na otoku Shikoku (Chrysanthi i sur., 2015:6).

U Grčkoj je puno svetišta. Athos je poluotok i planina istog naziva na obalama Egejskoga mora te je jedan od centara, a možebitno i sam centar pravoslavnog svijeta. Sveta Gora je autonomna monaška država u sastavu Helenske Republike, a turiste privlači zbog činjenice da je Athos sjedište 20 pravoslavnih manastira te je autonomna država pod grčkim suverenitetom. Sveta Gora Athos pod UNESCO-om je zaštitom (Razaq, 2015:280). Međugorje je jedno od najpoznatijih rimokatoličkih destinacija hodočasnika na svijetu. Postala je poznata kroz ukazanja Djevice Marije, koja su se počela javljati 1981. godine, nakon čega se počeo razvijati vjerski turizam. Od tada, ovo povijesno mjesto jedno je od najposjećenijih turističkih odredišta na svijetu koje godišnje posjećuje više od milijun katolika iz cijelog svijeta. Središte okupljanja je crkva svetog Jakova u središtu grada (Međugorje, 2022).

Nadalje, zbog marketinga i sve većeg općeg interesa za kulturnim turizmom, vjerski spomenici su u fazi komercijalizacije pa se hodočašća i druga vjerska putovanja sve više povezuju s drugim oblicima turizma. Turisti posjećuju vjerska mjesta i iz raznih drugih razloga kao što je njihov arhitektonski i povijesni značaj, koji nemaju direktne veze s vjerom. Rimokatolici su tolerantni prema ideji vjerskog turizma, jer ga niti prihvaćaju niti odbijaju, možda zato što je učinak snažan i ima goleme ekonomske dimenzije. Ista tolerancija postoji i u Pravoslavnoj crkvi, iako se termin vjerski turizam smatra neprikladnim u strogo teološkim kriterijima. Židovi tijekom svojih vjerskih putovanja u Izrael posjećuju brojna mjesta koja se spominju u Bibliji i povezana su sa židovskom poviješću, kao što su grobovi istaknutih biblijskih osoba i važnih rabina (Raptis 2011:41-58).

Može se reći kako je hodočašće bilo i jest važan motiv kretanja ljudi, nerijetko povezano s vjerskom i povijesnom vrijednošću samostana ili crkava, vjerskim slavljima i povijesnim događajima. Gospodarska dimenzija vjerskog turizma i mogućnosti koje on pruža za razvoj pojedinih područja zaokuplja sve veću pozornost nacionalnih turističkih politika, brojnih organizacija i udruga. Vjerski turizam može se dalje jačati na međunarodnoj razini, budući da regije turističke destinacije raspolažu i drugim turističkim resursima pored vjerskih spomenika.

3.2. Vjerski turizam u Republici Hrvatskoj

Vjerski turizam u Republici Hrvatskoj ima dugu i bogatu povijest te se uglavnom razvijao oko marijanskih svetišta (Hegeduš i Koščak, 2013:18). Hrvatska ima bogatu sakralnu (materijalnu i nematerijalnu) baštinu, koja ima veliku kulturnu vrijednost, a dio sakralne baštine uvršten je na Popis svjetske baštine UNESCO-a, zbog čega se na popisima vrijednih turističkih resursa redovito navode brojne crkve kao potencijalne turističke atrakcije (Eufraina bazilika, Jakovljeva katedrala, Katedrala sv. Marka u Zagrebu i dr.). Činjenica je, međutim, da su, osim kada je riječ o vrhunskim atrakcijama, crkve kao turistički objekti slabo posjećene i ne ostvaruju gotovo nikakve izravne prihode od turizma. Sakralni objekti uglavnom su samo dopuna osnovnim turističkim atrakcijama. Na području Hrvatske nalazi se veći broj svetišta koja su temeljni resurs za razvoj vjerskog turizma, a marijanska svetišta (njih 22) motiv su putovanja većeg broja hodočasnika za vrijeme vjerskog blagdana Velike Gospe. Poznata Gospina svetišta u Republici Hrvatskoj su: Marijino svetište u Mariji Bistrici, Gospino svetište na Trsatu, Svetište Gospe od Kamenitih vrata u Zagrebu, Svetište Gospe od Suza u Pleternici, Svetište Gospe Sinjske u Sinju, Svetište Gospe od Krasna u Krasnom i Svetište Gospe od Utjehe u Aljmašu. Marijino svetište u Mariji Bistrici stoljećima je središnje mjesto vjerskog života hrvatskog naroda. Marija Bistrica u Hrvatskoj za vjernike ima isto značenje kao Lurd u Francuskoj i Fátima u Portugalu. Ovo hodočasničko svetište datira iz 1684. godine, a 1715. godine proglašeno je nacionalnim svetištem kada je Hrvatski sabor podigao veliki zavjetni oltar. Time je Hrvatski sabor potvrdio pobožnost hrvatskog naroda Majci Božjoj Bistričkoj. Tijekom godine organizira se pedesetak hodočašća počevši od Bijele nedjelje (početkom travnja) do Dana zahvalnosti (krajem listopada) (Rot i sur., 2014:82). Svetište predstavlja snažan iskorak po pitanju razvoja vjerskog turizma zbog razvoja tradicionalnih zanata, čuvanja tradicije, suradnje sa slovenskim kolegama te privlačenja novca iz europskih fondova (Hegeduš i Koščak, 2013:19).

Svetište Majke Božje na Trsatu sedam je stoljeća staro mjesto s posebnim vjerskim i kulturnim događanjima te okupljanjima. Najstarije je hrvatsko svetište s kontinuiranim hodočasničkim okupljanjem Majke Božje. Svetište Gospe od Kamenitih vrata u Zagrebu datira iz 173. godine. U velikom požaru koji je izbio 31. svibnja 1731. godine Gospina slika, koja je prije stajala iznad gradskih vrata, ostala je netaknuta, a samo je okvir spaljen. Budući da se slika čudesno održala u požaru koji je poharao Gradec, pripisana joj je posebna moć. Tada je pod svodom Kamenitih vrata, u znak zahvalnosti, sagrađena kapelica, koja i danas postoji u šupljem prolazu Kamenitih vrata i čuva sliku Djevice Marije te je od tada postala najveće zagrebačko svetište. S godinama okuplja sve veći broj hodočasnika (Rot i sur., 2014:82). Najpopularnije je duhovno središte i svetište Kvarnerskog zaljeva. Trsat se smatra obiteljskim svetištem te nosi naziv „Hrvatski Nazaret“ (Hegeduš i Koščak, 2013:20).

Pleternica je 31. kolovoza 2005. godine proglašena biskupijom, a time i novim hrvatskim marijanskim svetištem. Svetište Gospe Sinjske u Sinju datira iz 1715. godine, nakon pobjede nad Turcima, Sinjani su pripisivali čudesnom zagovoru Gospe Sinjske. Sliku Gospe Sinjske naslikao je nepoznati venecijanski slikar iz 16. stoljeća. U znak zahvalnosti za pomoć iskovana je zlatna kruna i križ kojim je okrunjena Gospina slika, koji se od 1721. godine nalaze u crkvi Svete Marije u Sinju (Rot i sur., 2014:83). Osobito valja istaknuti jedinstvene primjerke kulturno-povijesne baštine (alkarski dvori, Kamičak, spomenik alkaru i dr.) te prirodne ljepote (rijeka Cetina, Kosinac, značajne krajobrazne Rumin i Sutina). Sinj pruža i niz mogućnosti za aktivan odmor (planinarenje, kanu safari na Cetini i dr.) (Hegeduš i Koščak, 2013:2). Svetište Gospe od Krasna u Krasnom temelji se na legendi Majke Božje koja datira iz 1219. godine. Prema legendi, pastiri su pronašli čudesan cvijet u kojem je bila slika Majke Božje. Župnici su ovaj cvijet odrezali i donijeli u polje Krasno, gdje je od davnina bila kapelica. Prenesenog cvijeta više nema, a pastiri su ga opet pronašli na istom mjestu kao i prvi put. Ovo se čudo ponovilo nekoliko puta, a stanovništvo je ostvarilo Gospinu želju, te su u šumi gdje se cvijet pojavio sagradili kapelicu, a iznad mjesta ukazanja cvijeta podigli su oltar. Svetište Gospe od Utjehe u Aljmašu datira iz 1704. godine i jedno je od najstarijih i najposjećenijih marijanskih svetišta u Đakovačkoj i Osječkoj nadbiskupiji. U ratu je svetište potpuno razrušeno, a povratkom stanovništva obnovljeno je i Gospa od Utjehe ponovno okuplja hodočasnike (Rot i sur., 2014:83). Aljmaško svetište smatra se jednim od najmodernijih hrvatskih svetišta koje na godišnjoj razini posjeti oko 150.000 hodočasnika iz Slavonije, ali i drugih krajeva Hrvatske (Hegeduš i Koščak, 2013:21).

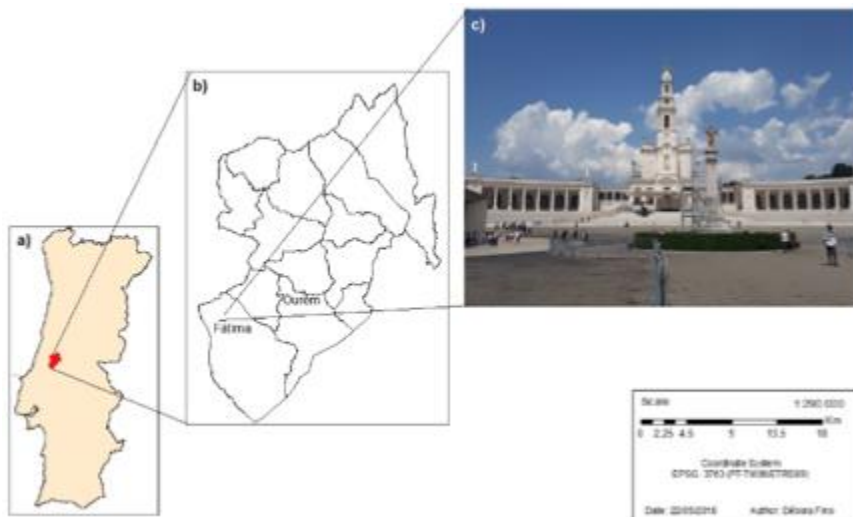
4. VJERSKI TURIZAM U FÁTIMI

Fátima je najvažnije hodočasničko mjesto u Portugalu. Događaji koji su povezani s ovim mjestom svake godine privlače milijune hodočasnika i posjetitelja u Fátimu, a na mjestu ukazanja izgrađen je golemi vjerski kompleks. Detaljnijom razradom vjerskog turizma u Fátimi bave se naredna potpoglavlja rada.

4.1. Geografska obilježja i pozadina ukazanja

Fátima je marijansko svetište koje se nalazi u središnjoj regiji Portugala u okrugu Santarém, općina Ourém (Slika 1.) i postalo je popularno hodočasničko odredište od 1917. godine. Potonje se godine ukazala Gospa Fátimska (*Nossa Senhora de Fátima*) u Cova da Iria trojici malih pastira (Slika 2.) (Prazeres i Carvalho, 2015:1146). Ovaj grad nalazi se na vapnenačkom masivu Estremenho, na obroncima planine Serra de Aire. To je sušni i kameniti krajolik sa siromašnim tlima, gdje samo hrastovi, krkavina i masline mogu odoljeti ekstremnoj klimi koju karakteriziraju obilne oborine i hladne zime te vruća i suha ljeta.

Slika 1. Lokacija svetišta Fátima; a) lokacija općine Ourém u Portugalu, b) općina Ourém i podjela župa, c) Bazilika (Nossa Senhora do Rosário de Fátima) u svetištu Fátima

Izvor: Fino, D., Andrade, C., *Routes to Fátima: Tourism and Security issues (a case study)* [online]. Dostupno na: <https://www.etravel.com/explore/travel-industry/religious-tourism/> [2. siječnja 2023.]

Slika 2. Tri mala pastira (Lucia, Francisco i Jacinta)

Izvor: Fino, D., Andrade, C., *Routes to Fátima: Tourism and Security issues (a case study)* [online]. Dostupno na: <https://www.etravel.com/explore/travel-industry/religious-tourism/> [2. siječnja 2023.]

Oko Fátime i pod njezinom administrativnom jurisdikcijom, postoji nekoliko naširoko raštrkanih zaselaka poput Aljustrela, gdje su rođena i živjela tri mlada rođaka čuvajući ovce svojih obitelji. Bili su to brat i sestra Jacinta i Francisco te njihova sestrična Lúcia koja je najstarija te je napisala svoje memoare o događajima u Fátimi za koje su tvrdili da su im svjedočili. Tijekom ukazanja Djevica Marija se predstavljala kao „Gospa od Ružarija“ te je molila da se puno moli i da joj se u čast sagradi kapelica, naglašavajući potrebu molitve i razmatranja otajstava krunice. Zamolila je za ozdravljenje grijeha počinjenih protiv njezina Presvetog Srca. Niti jedno drugo ukazanje ne može biti toliko povezano s povijesnim događajima kao ovo što je vjerojatno razlog zašto je iz njega nastao intenzivan duhovni pokret koji je izvor nadahnuća za očuvanje mira na Zemlji.

Ukazanja Djevice Marije (Lúcia i Kondor, 2007:175–183) dogodila su se između 13. svibnja i 13. listopada u Cova da Iria na pašnjaku koji je pripadao Lucijinoj obitelji. Uz bljesak munja, Djevica Marija ukazala se djeci na malom hrastu crnike, sva odjevena u bijelo. Prema Lucijinim riječima, u prvom ukazanju Djevica Marija je zamolila tri mala pastira da mole krunicu i vrte se na isti dan i u isto vrijeme šest uzastopnih mjeseci. U lipnju ih je pratilo pedesetak ljudi. Djevica je otkrila da će Jacinta i Francisco uskoro umrijeti, a da je Lucija predodređena da započne pobožnost njezinu Bezgrješnom Srcu. U srpnju, uz tisuće ljudi koji su ih pratili, Djevica je predvidjela kraj Prvog svjetskog rata i zatražila da se svake prve subote u mjesecu pobožno pričešćuju. Dana 13. kolovoza sve veći broj ljudi svjedočio je neobičnim pojavama i malom bijelom oblaku koji je lebdio iznad hrasta crnike na kojem se prethodno ukazala Djevica, dok su trojica svjedoka zadržana na ispitivanju u Vila Nova de Ourém. Nakon ukazanja 19. kolovoza, samo u prisutnosti tri mlada pastira, Djevica je predložila izgradnju kapele u Cova da Iria. U rujnu se okupilo mnoštvo od

15.000 do 20.000 ljudi koji su svjedočili još jednim neobičnim atmosferskim pojavama i svjetlećoj kugli koja se na nebu lagano kretala od istoka prema zapadu na početku ukazanja, a na kraju u suprotnom smjeru. U međuvremenu, kao odgovor na Lucijin zahtjev, Gospa je trima svjedocima obećala „čudo kako bi svi povjerovali“ (Lúcia i Kondor, 2007:182). Napokon, u listopadu, mase ljudi, između pedeset i sedamdeset tisuća, čekale su čudo po jakoj kiši. Prema Lucijinim riječima, svjedoci su vidjeli Gospu od Ružarija koja ih je zamolila da na tom mjestu sagrade kapelicu i, otvorivši svoje ruke, natjerala ih da gledaju u sunce projicirajući njezinu svjetlost dok se uzdizala na nebo. Tada je Lucija zamolila mnoštvo da gledaju u sunce. Kiša je prestala, a u oblacima se otvorila svijetla čistina otkrivajući svijetli disk koji se počeo kotrljati iznad njihovih glava i kliziti nebom poput vatrenog kotača. Dok su rubovi postajali grimizni, vatreni jezici su izlazili i prodirali u zemlju sa svijetlim i šarenim odsjajima. Iznenada, sunce je počelo drhtati i činilo se da juri na način koji je prestrašio gomilu prije nego što se smirilo u zenitu i vratilo se u normalu. Atmosfera je u međuvremenu odjednom postala tiha i vedra. U međuvremenu su pastiri imali viziju Svete Obitelji kako blagoslivlja svijet, a zatim Isusa Krista i Djevice Marije, koja se prvo ukazala kao Gospa Žalosna, a potom kao Gospa od Karmela.

Hijerarhija Katoličke crkve nije odmah priznala ukazanja. Međutim, kao odgovor na pritisak velikog broja ljudi koji su počeli dolaziti u Fátimu, D. José da Silva, biskup Leirije, imenovao je komisiju za proučavanje događaja. U listopadu 1930. godine napisao je pastoralno pismo “Božanska providnost”, potvrđujući da su vizije u Fátimi službeno “vrijedne vjerovanja”. To je označilo priznanje kulta Naše Gospe Fátimske od strane Crkve, a papa Pio XII. je zatim potvrdio ukazanja u Fátimi 1940. godine. Portugalska vlada nije posvetila nikakvu posebnu pozornost tim događajima, sve do diktatorskog režima premijera Oliveire Salazar, zvan Estado Novo. Režim je nastojao učvrstiti savezništvo s nacionalnom katoličkom hijerarhijom koju je vodio kardinal Cerejeira kako bi crkva mogla legitimizirati te poduprijeti državnu politiku i propagandu. Unatoč nekim napetostima, odnosi između Crkve i države su ojačali, što je kulminiralo 1940. godine potpisivanjem Konkordata, „u kojem je uspostava priznatih sfera intervencije osmišljena kako bi se poboljšala učinkovita suradnja” (Simpson, 2007:331). . Godine 1946. svetište u Fátimi dobilo je autonomiju od države i dopušteno mu je imenovati rektora koji će voditi sva administrativna i sudska pitanja (Pinho i Pinho, 2007:217). Dvije godine kasnije, dekretom-zakonom 37008 od 11. kolovoza 1948. definirano je zaštićeno područje, kojim je odobreno izvlaštenje zemljišta radi povećanja i obnove cijelog područja. Cilj je bio izgraditi svetište dostojno imena Fátima koje bi

moglo primiti velika mnoštva hodočasnika. Ostala zemljišta su izvlaštena za izgradnju cestovne mreže i parkirališta. Odnos papa s Fátimom postao je važniji od papinskog putovanja Pavla VI., 13. svibnja 1967. godine, nakon kojeg su uslijedila putovanja Ivana Pavla II. na hodočašća u svibnju 1982., 1991. i 2000. godine, kada je predsjedao slavlju beatifikacije Franje i Jacinte, putovanja Benedikta XVI., svibnja 2010. godine, i Franjina putovanja 2017. godine.

Dana 13. svibnja 1982. godine Ivan Pavao II., u Vatikanu, ali u podnožju slike Gospe Fatimske donesene iz fatimskog svetišta, darovao je Gospi metak koji ga je pogodio tijekom pokušaja njegova atentata na isti dan, godinu ranije. Metak je kasnije, 1989. godine, uklopljen u krunu prve Gospine slike. Kasnije, i opet pred ovom slikom, 8. listopada 2000. godine u Vatikanu, Ivan Pavao II., u nazočnosti otprilike 1.500 biskupa iz cijelog svijeta i tisućama hodočasnika, posvetio je Treće tisućljeće Bezgrešnom Srcu Marijinu kulminirajući odnos papa s Fátimom u drugoj polovici dvadesetog stoljeća, koji su nastavili Benedikt XVI. i Franjo I. Marijanski kult u Fátimi, nakon što ga je ozvaničila Crkva, ozakonila je i država, jer se s vremenom mjesto Cova da Iria počelo spominjati po imenu civilne župe u kojoj se nalazi.

4.2. Razvoj vjerskog turizma u Fátimi

Fátima godišnje ugosti preko 4 milijuna posjetitelja koji dolaze iz cijelog svijeta (Ambrosio i Pereira, 2007:141). Život u Fátimi nedvojbeno se promijenio s ukazanjima. Lokalno stanovništvo ne može obrađivati zemlju u blizini Cova da Iria, a kao jedini način za poboljšanje svoje financijske situacije vidjeli su prodaju vjerskih i drugih predmeta (iz drvenih koliba). Fenomen vjere koji nadahnjuje Fátima privlači mnoge vjerske ustanove i kongregacije. Danas su svi sadržaji koje turist očekuje dobro promišljeni. Umor uzrokovan velikim prijeđenim udaljenostima i želja za gledanjem večernjih obreda, a osobito procesije sa svijećama, postavili su osiguranje odgovarajućeg smještaja kao prioritet. Neki mještani su čak izgradili kolibe na svom posjedu za smještaj turista. Godine 1928. sagrađen je prvi hotel uz glavnu cestu; drvena zgrada sa osam soba, kuhinjom, dvije kupaonice i blagovaonicom. Četiri godine kasnije osnovano je prvo hotelsko društvo Fátima, „*Sociedade Inicativas de Fátima*“, s izgradnjom velikog hotela na ekonomskoj razini, spavaonica i blagovaonice. Međutim, nekoliko godina kasnije ovo je društvo bilo raspušteno (Pinho i Pinho 2007:218). Pedesetih godina prošlog stoljeća poduzete su duboke transformacije. Za proširenje svetišta dobivena su ogromna zemljišta. Tlo esplanade je izravnano, a nekoliko struktura je srušeno, uključujući izvorni trijem i kolonadu. Uređeni su prostori za

smještaj hodočasnika, objekti i usluge. Prvotni improvizirani štandovi srušeni su i izgrađena su dva trga, na sjevernoj i južnoj strani, s po četrdeset i pet trgovina (Pinho i Pinho, 2007:218) za prodaju vjerskih predmeta, svijeća i suvenira.

Svetište je poprimilo svoju konačnu strukturu oko ogromnog Molitvenog prostora, golemog trga izgrađenog nasuprot bazilici. Kolonadu je dizajnirao Antonio Lino, a sastoji se od 14 oltara uključujući i Križni put. Izgrađena je između 1949. i 1954. godine. Trg je sada omeđen kolonadom te se sastoji od kapelice i spomenika Presvetom Srcu Isusovu koji natkriva primitivnu građevinu fontane koja je opskrbljivala hodočasnike te velikog hrasta crnike koji je star preko sto godina i jedini je sačuvan iz vremena ukazanja. Trijem koji obuhvaća kapelu (Slika 3.) svečano je otvoren prigodom pohoda Ivana Pavla II. 1982. godine. Ove preobrazbe prostora svetišta bile su odgovor na intenziviranje vjerskog turizma. Procjenjuje se da je 1949. godine bilo oko 120.000 hodočasnika na godišnjoj razini. Smatra se da se otprilike tri milijuna pojavilo za 50. godišnjicu ukazanja 1967. godine. Zbog činjenice da je središte urbanističkog plana svetište, zajednicu prvenstveno karakterizira prisutnost turista i hodočasnika te njihova potražnja za ugostiteljskim uslugama. Najbliža željeznička stanica, koja je bila stara i oronulog izgleda, preimenovana je u Fátima. Nakon 1951. godine uređena je ornamentnim pločicama i poboljšani su sadržaji. Sada može primiti sve vrste vlakova, uključujući i one brze. Međugradski autobusi također su preusmjereni prema svetištu (Alvarez-Garcia i sur., 2019:61).

Slika 3. Kapela ukazanja i trijem

Izvor: Alvarez-Garcia, J. i sur. (2019) *Handbook of Research on Socio-Economic Impacts of Religious Tourism and Pilgrimage*. Hershey: IGI Global, str. 61.

Nadalje, od 1951. godine zakoni o zoniranju zahtijevaju da se svi novi hoteli grade u skladu s portugalskim tradicionalnim stilovima i da pružaju bolje sadržaje i usluge. Fátima je također privukla mnoge vjerske ustanove i kongregacije koje su postavile svoje provincijske kuće te izgradile sjemeništa i samostane, od kojih neki sa smještajem. Područje sjeverno od svetišta ponovno je izgrađeno, s novim zgradama, djelomično za lokalno stanovanje, ali uglavnom za smještaj i blagovaonicu. Osim svetišta, susjednih zgrada i pastoralnog centra Pavla VI., većina se vjerskih objekata nalazi gotovo isključivo sjeverno i istočno od svetišta (Alvarez-Garcia i sur., 2019:61).

Komercijalne jedinice uglavnom su koncentrirane u središnjoj urbanoj jezgri. U blizini centra svetišta te usred okolnih vjerskih kuća i samostana nalazi se mnoštvo drugih vjerskih objekata, poput liturgijskih i nabožnih objekata i suvenirnica, ali i drugih trgovačkih objekata za primarne potrebe te odmor hodočasnika (restorani, barovi, putničke agencije ili, čak, muzeji). Krajem 1980-ih, Fátima je imala četrnaest hotela, dvanaest pansiona, osamnaest pansiona, četrdeset i četiri kafića, pet slastičarnica, tri putničke agencije, šest banaka i jednu. Tri su vrste smještaja: svetište, vjerske ustanove te hoteli i slični objekti. Krajem 1990-ih procijenjeno je da su hoteli i slični objekti nudili oko 8.000 kreveta, dok su vjerske ustanove nudile još 4.300. To iznosi najmanje 13.000 kreveta, uzimajući u obzir one u samom svetištu. Tijekom posebnih razdoblja, kao što je slavlje ukazanja 13. u mjesecu od svibnja do listopada, mnogi trgovački putnici dolaze prodati artefakte, vjerske i druge. Sve to prikazuje lokalno gospodarstvo, izravno ili neizravno, kao utemeljeno na vjerskom turizmu i hodočašćima. Fátima, kao što je slučaj s većinom katoličkih i marijanskih svetišta, bori se sa sekundarnim učinkom ovog otvoreno religioznog turizma, a to je percipirana pretjerana komercijalizacija svetog mjesta. Često se navodi nekontrolirani te sve veći broj trgovina i štandova koji prodaju suvenire te nepropisno prisvajanje vjerskih elemenata i simbola koji se masovno koriste na kič proizvodima (Slika 4.) (Alvarez-Garcia i sur., 2019:62).

Slika 4. Suvenirnica u Fátimi

Izvor: Alvarez-Garcia, J. i sur. (2019) *Handbook of Research on Socio-Economic Impacts of Religious Tourism and Pilgrimage*. Hershey: IGI Global, str. 62.

Tijekom posljednjeg desetljeća postojao je jasan pokušaj da se reguliraju potrebe i utjecaji vjerskog turizma te da se prati rast ove industrije. Fátima je oduvijek privlačila vjernike iz Europe i Amerike. Odnedavno, međutim, počeo je primati i hodočasnike iz bivših komunističkih naroda i azijskih zemalja, nakon njihova gospodarskog i kulturnog otvaranja. Crkva je prednjačila u razvoju svetišta i okolice. Kako bi mogao izdržati sve veći broj hodočasnika, rektor svetišta mons. Luciano Guerra, odlučio je izgraditi novo, veliko natkriveno okupljalište kao dio novog pastoralnog programa koji označava početak nove faze u vjerskom turizmu u Fátimi. Zgrada, na jugoistočnom uglu svetišta, zamišljena je kao veliki natkriveni prostor, s više od osam tisuća sjedećih mjesta, uključujući i prostore za osobe s posebnim potrebama. Crkva Presvetog Trojstva posvećena je 12. listopada 2007. godine, u sklopu završnih svečanosti 90. obljetnice Marijanskih ukazanja, a 13. kolovoza 2012. godine uzdignuta je u Malu baziliku. Dok je prva bazilika bila vjerna tradicionalnom, neoklasičnom revivalizmu kasnog devetnaestog stoljeća, potonji je projekt više kozmopolitski, a njegov inovativni modernizam više je u skladu s novom vizijom poslanja svetišta prema vjerskom turizmu (Alvarez-Garcia i sur., 2019:62).

Svake godine tisuće hodočasnika pješače prema svetištu Fátima, kako bi 13. svibnja i 13. listopada sudjelovali u slavljinama u čast Gospe Fátimske, kao što je procesija sa svijećama i pranje nogu (slavi se dan prije). Mnogi hodočasnici i posjetitelji donose darove kao što su kitice cvijeća i svijeće koje predaju i pale kao zahvalu za postignute milosti, dok se drugi odlučuju za bolnije žrtve poput hodanja na koljenima po bijelom tepihu oko Male kapelice ukazanja. Drugi se zavjetuju šutnjom, u kojoj svatko zna svoj razlog ili smisao (Monteiro, 2020).

Osim vjerskih vlasti, za urbanizam i javnu infrastrukturu u i oko svetišta odgovorna je općinska uprava. Godine 2001. postavljen je urbanistički plan za kako bi se ispravio neuredni rast iz prethodnih desetljeća, uzimajući u obzir postojeće strukture. Gušća zona stambenih zgrada okruživala je svetište sa zapadne strane zajedno s koncentracijom trgovačkih i turističkih sadržaja. Ovu je jezgru okruživala kružna cesta koja je spajala dva velika kružna toka na sjevernom i južnom ulazu u grad. Cilj općinskog plana bio je stvoriti novu glavnu cestu, produživši već postojeću aveniju dalje od središta kako bi se povezale nove zgrade poput Bazilike Presvetog Trojstva i Pastoralnog centra Pavla VI. Plan je također predvidio novi razvoj koji bi uključivao opsežna parkirališta i nove hotelske jedinice, kao i dva velika područja za administrativne i sportske objekte koji bi nadopunili mjesto nudeći svjetovne sadržaje ne samo za stanovnike, već i za nereligiozne posjetitelje. Udaljavanjem rekreacijskih i zabavnih aktivnosti od svetišta i vjerskih trgova željelo se očuvati vjerski karakter, imidž i ugled zajednice (Alvarez-Garcia i sur., 2019:63).

Cilj nove cestovne mreže bio je poboljšati učinkovitost prometa, uključujući i pješački, te protočnost različitih vrsta prometa, posebice u ekstremnim situacijama poput velikih hodočašća. Fátima je razvila participativni model upravljanja koji uključuje i javni i privatni sektor u poticanju ponude smještaja. U 2012. godini, unutar općine Ourém, ali uglavnom u Fátimi, bilo je 58 turističkih subjekata klasificiranih i aktivnih, s kapacitetom od 6.296 kreveta raspoređenih u 3.350 stambenih jedinica, od kojih su većina bili hoteli. Te je godine podneseno devetnaest zahtjeva za turističke dozvole u Fátimi, što je odgovaralo povećanju od 2.229 kreveta, raspoređenih među 1.228 stambenih jedinica. Povećanje reguliranog i licenciranog smještaja ima za cilj izbjegavanje profita od nekomercijalnog smještaja i neformalnog najma stanova. Središnji portugalski turistički ured (*Turismo Centro de Portugal*) nije samo slijedio sveukupne ciljeve nacionalne turističke politike, već je također olakšao razvoj regionalnih turističkih resursa i zadužen je za promicanje regije domaćina Fátime (Alvarez-Garcia i sur., 2019:63).

Međutim, u prvom desetljeću 21. stoljeća turizam ulazi u razdoblje opadanja. Unatoč velikom broju hodočasnika koje godišnje privuče Fátima, broj se smanjio između 2006. i 2011. godine (Tablica 1). Ipak, u općini Ourém, tijekom Papinog posjeta u svibnju 2010. godine, bilo je ukupno 35.414 gostiju i 66.009 noćenja, što predstavlja rast od 10,6% u odnosu na svibanj 2009. godine. Međutim, ovaj se trend preokrenuo u razdoblju 2011.-2016. godine. Ukupan broj hodočasnika nastavio je rasti, tako da su se u 2016. godini brojke približile rekordima iz 2006. godine. Ovo povećanje posljedica je stalnog porasta broja domaćih hodočasnika, budući da je broj stranaca nastavio naglo padati. Od 2011. do 2016. godine broj hodočasnika porastao je za 18%, pri čemu je broj domaćih hodočasnika porastao za 23%. Prema statistici svetišta, više od 5,3 milijuna ljudi sudjelovalo je u slavljinama tijekom 2016. godine. Od tih 5,3 milijuna, samo 693.000 bilo je uključeno u organizirana hodočašća registrirana u hodočasničkoj službi svetišta. Strani hodočasnici u prosjeku čine oko 30% ukupnog broja hodočasnika uključenih u hodočašća. U 2016. godini deset najčešćih zemalja porijekla hodočasnika, koje predstavljaju oko 74% ukupnog broja, bile su: Španjolska, Italija, Poljska, Sjedinjene Američke Države, Brazil, Irska, Indonezija, Južna Koreja, Francuska, Indija i Ukrajina. Španjolci i Talijani činili su oko 37% stranih posjetitelja, pri čemu je Španjolska očito prevladavala, budući da je doprinosila više nego dvostruko više od Italije. Treba imati na umu da ovi brojevi ne uključuju posjetitelje koji putuju vlastitim sredstvima ili koji sudjeluju u svjetovnim turama (Alvarez-Garcia i sur., 2019:64).

Tablica 1. Domaći i strani hodočasnici u organiziranim skupinama (2006.-2016.)

Godina	Strani hodočasnici (000)	Domaći hodočasnici (000)	Ukupno (000)
2006	270	428	698
2011	154	520	674
2016	124	568	693

Izvor: Alvarez-Garcia, J. i sur. (2019) *Handbook of Research on Socio-Economic Impacts of Religious Tourism and Pilgrimage*. Hershey: IGI Global, str. 65.

Statistika za 2016. godinu predviđala je povećanje broja hodočasnika zbog obilježavanja stote obljetnice ukazanja. Naime, kada se broj prijava hodočašća u siječnju 2016. godine usporedi s onima iz istog mjeseca 2017. godine, broj upisanih hodočasnika u organiziranim grupama gotovo se udvostručio (Tablica 2.). Tome je uvelike pridonio značajan porast stranih hodočasnika, dok je

broj domaćih hodočasnika blago pao. Jedan od nedostataka vjerskog turizma je njegova sezonalnost, s velikim varijacijama koje se javljaju tijekom godine i s dobro definiranim vrhuncima popunjenosti koji se izmjenjuju s produženim niskim sezonama. Najveća posjećenost je 13. svibnja i 13. listopada, a zatim slijede hodočašća 13. lipnja i rujna. Važan je i 13. kolovoza, koji je poznat kao iseljeničko hodočašće kada je Fátima stjecište portugalskih radnika na privremenom radu u inozemstvu. Popularni su i vikendi, posebno kada se poklapaju s datumima hodočašća. Papa Franjo, koji je svoj pontifikat posvetio Gospi Fátimskoj, također je došao u Fátimu kao hodočasnik između 12. i 13. svibnja 2017. godine kako bi otvorio obilježavanje stote obljetnice. Predvodio je svečano misno slavlje s tradicionalnim blagoslovom bolesnika, proglašenjem svetima dvojice blaženih braće Francisca i Jacinte Marto te oproštajnom procesijom (Alvarez-Garcia i sur., 2019:65).

Tablica 2. Hodočasnici u organiziranim grupama (siječanj 2016.; siječanj 2017.)

Mjesec/godina	Strani hodočasnici	Domaći hodočasnici	Ukupno
Siječanj 2016.	1.433	4.269	5.702
Siječanj 2017.	7.347	3.612	10.959

Izvor: Alvarez-Garcia, J. i sur. (2019) *Handbook of Research on Socio-Economic Impacts of Religious Tourism and Pilgrimage*. Hershey: IGI Global, str. 66.

Razdoblje od veljače 2016. do listopada 2017. godine označilo je vrhunac događanja i uključivalo je intenzivniji i opsežniji program s nizom inicijativa osmišljenih da odražavaju poslanje kršćanskog svetišta: izložbe, koncerti sakralne glazbe, nastupi povezani s ukazanjima, ljetni tečajevi, konferencije, kongresi i posebno izdanje časopisa. Bilo da je organizirano samo ili u suradnji s drugim subjektima, svetište je nastojalo proširiti ponudu vjerskih i kulturnih događaja, od kojih su neki privremeni, dok su drugi namijenjeni stvaranju trajnog naslijeđa. Također su napravljena trajna poboljšanja u pogledu sadržaja za goste. Općina Ourém je u ime civilnog društva sastavila program obilježavanja koji uključuje izložbe, dramske i etnografske predstave, festivale i koncerte, aktivnosti društvene odgovornosti, izdavanje knjiga vezanih uz obilježavanje, natjecanja. Organizirani su i kongresi, uključujući Međunarodni kongres o vjerskom turizmu i hodočašću, 22. i 23. studenog 2017. godine, u partnerstvu sa Svjetskom turističkom organizacijom (WTO) i portugalskim Ministarstvom gospodarstva. Komemoracije, s njima povezani događaji i način na koji se o njima izvještavalo mogu dodatno poboljšati internacionalizaciju Fátime i

promovirati brend Fátime kao glavnog hodočasničkog odredišta diljem svijeta (Alvarez-Garcia i sur., 2019:66).

Fatima je 2019. godine primila 6,3 milijuna hodočasnika koji su sudjelovali na više od 10.000 vjerskih slavlja. U Fátimu se putuje u grupama prijavljenim od strane institucija ili u grupama obitelji i prijatelja, a ima i onih koji idu sami. Od skupina prijavljenih na hodočašća 65% su bili stranci i to uglavnom iz Španjolske, Italije i Poljske. Postojao je i značajan broj azijskih grupa od godine stote obljetnice. Do ovog povećanja došlo je zbog poziva koji su upućeni azijskim prelatima da predsjedaju velikim međunarodnim hodočašćima, kao što se dogodilo na hodočašćima u svibnju 2018. godine, kojima je predsjedao kardinal Tagle s Filipina, i u listopadu, kojima je predsjedao kardinal Soo -Jung, iz Južne Koreje. U 2019. godini na hodočašću je bilo 476 azijskih skupina s ukupno 15.102 hodočasnika. Južna Koreja je uzela 116 grupa, a iz Filipina i Vijetnama bilo je 99 grupa. Grupe iz Amerike također su jako prisutne, a najviše njih dolaze iz Sjedinjenih Američkih Država (40% od ukupnog broja iz Amerike) te više od 220 grupa iz Južne i Srednje Amerike dolazi iz Brazila, Kolumbije i Meksika (Monteiro, 2020).

Turizam je nedvojbeno promijenio život ovoga grada i privlači brojne, uglavnom vjerski motivirane inozemne i domaće turiste. Vidljivo je kako se turistička infrastruktura obogaćivala vremenom i sukladno potrebama i zahtjevima na strani potražnje. U nastavku rada opisuju se glavne turističke atrakcije u Fátimi.

4.2.Glavne turističke atrakcije

Fátima obiluje turističkim atrakcijama, a prema Tripadvisoru (2023) sljedećih deset atrakcija su glavne. 1) **Bazilika Gospe od Ružarija** (*Basilicia da Nossa Senhora de Rosário*) nacionalno je svetište te mjesto gdje su tri mlada pastira ugledala „damu svjetliju od sunca“, što je prema vjerovanjima mnogih, bilo prvo od šest ukazanja Djevice Marije u ovoj regiji Portugala. Ovo sveto mjesto sadrži grobnice Francisca, Jacinte i Lucije. Zbog Gospine dosljednosti u svojim porukama za molitvu krunice, ova bazilika ima i petnaest oltara, posvećenih petnaest otajstava krunice. Posjetitelji bazilike mogu osjetiti, kroz ljubav Gospodina i Gospe, mnoge milosti koje su ovdje primljene. Bazilika je odgovor pobožne zajednice na molbu koju je Gospa od Ružarija uputila trima pastirima u ukazanju 13. listopada 1917. godine. Ono što je započelo kao mala kapelica u čast Djevice Marije, postalo je ne samo nacionalno svetište, već i najvažnije hodočasničko mjesto u Portugalu s milijunima posjetitelja svake godine (Go to Portugal, 2022).

Slika 5. Bazilika Gospe od Ružarija

Izvor: Good Shepherd Travel (2023) *Fatima - The Basilica of our Lady of the Rosary* [online]. Dostupno na: <https://www.tourtheholylands.com/holy-land-tour-locations/holy-land-tours/fatima-1/> [7. siječnja 2023.]

Najviša točka bazilike doseže 213 stopa, dok cijela struktura uključuje 62 zvana, velike petodijelne orgulje od 12.000 dijelova, 15 oltara, impresivan niz vitraja koji prikazuju trenutke iz događaja ukazanja i originalnu skulpturu Gospe Fatimske prema Lucijinom opisu američkog kipara fra. Thomasa McGlynnna. U srcu kompleksa bazilike nalazi se kapela ukazanja, epicentar posjeta i duhovno srce svetišta. Bazilika i kompleks u cijelosti čine najveće marijansko svetište na svijetu (Good Shepherd Travel, 2023).

2) **Kapela Ukazanja** (*Capela das Apariçoes*) dio je svetišta Gospe od Ružarija i svake ga godine posjeti najmanje 6 milijuna hodočasnika. Upravo na mjestu kapelice Gospa je razgovarala s pastirima. Od šest ukazanja Djevice Marije, pet ih se dogodilo na ovom mjestu. Iako je bila podvrgnuta manjim izmjenama, kapelica ukazanja zadržala je izvorna obilježja koja su svojstvena pučkom samotištu. Sadašnji trijem je svečano otvoren za vrijeme prvog posjeta Ivana Pavla II svetištu Fatima, 12. i 13. svibnja 1982. godine. Tijekom marijanske, 1988. godine, strop je bio obložen borovinom iz sjevernog Sibira, odabranim drvom zbog svoje lakoće i izdržljivosti. Podnožje na kojem se nalazi Gospin kip označava mjesto gdje je nekada bio mali hrast crnike na kojem se ukazala Gospa od Ružarija (Shrine of Fátima, 2023).

3) **Kuća Francisca i Jancite** u kojoj su rođeni ovi sveci dostupna je javnosti. Ovdje je moguće vizualizirati nešto više o povijesti malih pastira i razumjeti navike planinskih obitelji Portugala početkom dvadesetog stoljeća. Ukrasni predmeti kao što su kuhinjsko posuđe, poljoprivredna

oprema, odjeća, krunice i komadi namještaja iz vremena su Francisca i Jacinte Marto (In Fátima, 2023).

4) **Svetište Valinhos** simbolično je mjesto za vjernike fatimskih ukazanja, jer se prema kazivanju fatimskih svjedoka, upravo ondje 1916. godine ukazao anđeo. U Valinhosu se nalaze zanimljivosti kao što su Križni put na putu kojim su išli pastiri, Mađarska Kalvarija i Loca do Cabeço. Put križa, sagrađen u čast fatimskih svjedoka, prati put kojim su redovito prolazila tri pastira. Počinje na Južnom kružnom toku, a završava na Mađarskoj Kalvariji (In Fátima, 2023).

5) **Muzej voštanih figura** (*Museu de Cera*) utjelovljuje i izvještava o glavnim epizodama velikog događaja koji se zbio u ovome gradu. Fatimsko čudo tako je prikazano trodimenzionalnim likovima, pomno kreiranim kako bi slike bile vjerne stvarnosti tako da posjetitelji imaju jedinstveno i nezaboravno iskustvo. Ovo je mjesto gdje posjetitelji priču o fatimskim čudima uče korak po korak pomoću više od 30 scena u prirodnoj veličini (*Museu de Cera*, 2023).

6) **Lucijina kuća** (*Casa de Lucia*) je kuća u kojoj je Lucija rođena i živjela u vrijeme ukazanja nalazi se u selu Aljustrel, oko 2 kilometra od Fatimskog svetišta. Kuća je restaurirana te sadrži namještaj i artefakte iz vremena kada je ovdje živjela Lucijina obitelj. Daje dobar dojam o tome kako je život izgledao u to vrijeme (*Travel in Portugal*, 2023).

7) **Crkva Svetog trojstva** nalazi se unutar ograđenog prostora Fátimskog svetišta, na suprotnoj strani bazilike. Svečano je otvorena 2007. godine, ali je planirana od 1973. godine. Zapravo, od tada je postojala potreba za izgradnjom nove crkve jer bazilika nije bila dovoljno velika da primi veliki broj hodočasnika koji su željeli prisustvovati službama unutar Svetišta u danima prosječne izlaznosti. Crkva je moderna, okrugla, bijela građevina, u boji kamena koji je oblaže. Ova ogromna zgrada ima 8.633 sjedećih mjesta te se pokretnom pregradom može podijeliti na dva prostora. Ima 76 sjedećih mjesta za osobe s invaliditetom (*Center of Portugal*, 2023).

8) **Interaktivni muzej „Fátimsko čudo“** (*Museu Interativo „O Milagre de Fátima“*) kroz inovativnu virtualnu i interaktivnu šetnju, uz multimedijske sadržaje najnovije generacije, provodi posjetitelje na putovanje doživljaja, senzacija i emocija. Korištenjem multimedijskih tehnologija (hologrami i 4D) rekreiraju se povijesni događaji s početka dvadesetog stoljeća s ukazanjima portugalskog anđela i Gospe Fátimske (*Visit Portugal*, 2023).

9) **Kip Pape Ivana Pavla II.** nalazi se u svetištu u Fátimi u blizini crkve Santíssima Trindade. Djelo je Czeslawa Dzwigaja poljske nacionalnosti, poput pokojnog Svetog oca. Kip je izrađen od bronce, oko 20% je veći od prirodne veličine i postavljen je na kameno postolje, a prikazuje Ivana na koljenima u tradicionalnoj odjeći Svetog Oca kako drži svoj štap.

Slika 6. Kip Pape Ivana Pavla II. u Fátimi

Izvor: Tripadvisor (2023) *Joao Paulo II* [online]. Dostupno na: https://www.tripadvisor.in/LocationPhotoDirectLink-g189157-d12552079-i309888043-Peregrinos_de_Fatima_Visitas_Guiadas_Peregrinacoes_Catolicas-Fatima_San.html [9. siječnja 2023.]

10) **Andeosko mjesto** (*Loca do Anjo*) je mjesto gdje se anđeo ukazao trojici pastira i zamolio ih da se mole, a nalazi se u istom području kao i Valinhos.

Valja navesti kako postoji nekoliko staza kojima idu hodočasnici, a koje povezuju Fátimu s različitim dijelovima zemlje, međutim, najčešći su Caminho do Tejo, Caminho do Norte, Caminho da Nazaré i Rota Carmelita. Caminho do Tejo povezuje Lisabon i Fátimu te iznosi oko 141 km. Dio ove staze poklapa se s Camino de Santiago. Caminho do Norte počinje na granici Valençe, a prolazi kroz Porto i Coimbru. Ova se ruta u potpunosti poklapa s Camino de Santiago u dužini od oko 260 km. Caminho da Nazaré povezuje Fátimu sa svetištem Nossa Senhora da Nazaré i čak se njime hoda u oba smjera, budući da mnogi hodočasnici nakon posjeta Fátimi slijede drevnu tradiciju dolaska do točke gdje završava kopno i počinje more, a to je nalazište u Nazaréu. Dužina ove rute je oko 50 km. Rota Carmelita ili Karmelićanska ruta povezuje Coimbru s Fátimom te je duga 111 km i podijeljena je u šest etapa, nadahnutih životom i djelom sestre Lúcije koja je živjela

u Carmelo de Santa Teresa, što je ujedno početna točka hoda (Monteiro, 2020). Rute se lako mogu pratiti pomoću oznaka na tlu, čak i za one koji slabo poznaju regiju.

4.4. Ekonomski učinak vjerskog turizma u Fátimi

Pojam turizma općenito je vezan uz razvoj i obuhvaća sve veći broj novih destinacija. Moaven i sur. (2017) navode da je vjerski turizam veliki dio procesa globalizacije. U katoličkom kontekstu, ova vrsta turizma postala je još jedan čimbenik odgovoran za poticanje lokalnog gospodarstva, kao što je upravo Fátima u Portugalu između ostalih, stvarajući potražnju koju tržište treba zadovoljiti. Priljev hodočasnika privukao je veliki porast stanovništva. Porast stanovništva uglavnom proizlazi iz dolaska radnika iz okolnog područja, koji se nadaju da će ponuditi svoje usluge hodočasnici. Desetljeće 1980-ih svjedočilo je ogromnom dinamizmu. Broj obitelji u Fátimi porastao je za 23%, što je bila stopa znatno iznad nacionalnog i lokalnog prosjeka. Slično tome, broj stanova je porastao za više od 40%, dok je broj kolektivnih stanova porastao za oko 26% (Raj i Griffin, 2015). Ovaj rast može se opravdati sezonskom potražnjom za stanovima. Lokalno gospodarstvo najviše se oslanja na vjerski turizam, koji utječe na potražnju i ponudu usluga, kao što su hotelijerstvo i ugostiteljstvo, prijevoz, turističko posredovanje i drugi sadržaji. Fátima, kako je danas poznata, rođena je i razvila se kao odgovor na turizam. Dakle, ovisi i o obrascima i stopama rasta ove djelatnosti, koji su ključni za njezin opstanak i konsolidaciju kao hodočasničkog središta.

Značajka koja je zajednička većini gradova sa svetištima ogleda se u činjenici da je njihov razvoj uvelike posljedica kršćanskih hodočašća koja su se dogodila nakon što su postali mjesta od vjerske važnosti. Rast posjetitelja doveo je s jedne strane do povećanja potražnje za smještajnim, ugostiteljskim i trgovačkim uslugama, a s druge strane do povećanja potražnje za prihvatnim sadržajima (religijskim i nereligijskim) i infrastrukturom. Ove potrebe generiraju gospodarsku aktivnost dovoljno važnu da privuče i zadrži ljude, što dovodi do rasta mjesta. Prema Ambrósiju (2006), Fátima je primjer grada čiji je razvoj bio posljedica takvog procesa, koji je omogućio ne samo veliki rast stanovništva, već i prijelaz iz gospodarstava temeljenih na primarnom sektoru na gospodarstva u kojima prevladavaju aktivnosti tercijarnog sektora. Riječ je o općenito bolje plaćenom sektoru, što je poticaj za one koji se namjeravaju društveno uzdići ili samo ostvariti bolje uvjete života. I to postaje očiti je što je svetište veće, kao što je slučaj s Fátimom. Fátima je tijekom vremena zabilježila pozitivnu migracijsku bilancu, čak i u razdoblju snažnog ruralnog egzodusa

60-ih i 70-ih godina 20. stoljeća (kada je općina Ourém, čiji je Fátima dio, izgubila stanovnike), privlačeći ljude iz susjednih gradova te čak i iz inozemstva. U popisu stanovništva iz 2011. godine Fátima je zabilježila 11.596 stanovnika, što je 3.840 stanovnika više nego 2001. godine i gustoću naseljenosti od 161,4 stanovnika/km². Ovi podaci sugeriraju da su gradovi sa svetištima mjesta društveno-ekonomskog prosperiteta, iako imaju vrlo sezonsku aktivnost.

5. ZAKLJUČAK

Vjerski turizam je grana turizma koja uključuje ljude koji putuju u vjerske svrhe (kao što je hodočašće) ili za razgledavanje sadržaja od vjerskog značaja. Vjerski turizam važna je grana turizma iz više razloga. Omogućuje ljudima da se povežu sa svojom vjerom na način na koji to inače ne bi mogli. Također pruža mogućnost očuvanja zajedničke baštine. Sve se religije prakticiraju na različitim mjestima diljem svijeta. Posjećivanjem vjerskih spomenika i lokacija, moguće je saznati više o povijesti različitih religija. Osim toga, kako sve više ljudi posjećuje određena područja, vlade su prisiljene osigurati da se vodi računa o infrastrukturi.

U kontekstu Portugala, Fátima je jedan od gradova najprikladnijih za razvoj turističkih aktivnosti povezanih s religijom. Jedna je od glavnih točaka privlačenja velikog broja ljudi i za poticanje lokalnog i regionalnog gospodarstva. Lokacija svetišta Fátima, u Cova da Iria, do 1917. godine bila je nepoznato mjesto u općini Ourém. Te je godine vjerski događaj zauvijek promijenio povijest i važnost ovog grada, kada su tri mala pastira, Jacinta, njezin brat Francisco i njihova sestrična Lucia, svjedočili uzastopnim ukazanjima Gospe od Ružarija. Svakog mjeseca tisuće hodočasnika dolaze u Fátimu vođeni svojom vjerom. Kreću iz različitih dijelova svijeta, a mnogi od njih idu pješice. Ni nevjernici nisu ravnodušni pred grandioznošću, duhovnošću i simbolikom Svetišta. Svetište uključuje nekolicinu zgrada, hramova i vjerskih spomenika unutar kompleksa nazvanog Bazilika Gospe od Ružarija i Bazilika Presvetog Trojstva. U blizini se nalazi kapelica ukazanja koja simbolizira ukazanje Blažene Djevice Marije pred pastirima. Najprometniji dani u Fátimi su 13. svibnja, na godišnjicu prvog ukazanja, i 13. listopada, na godišnjicu petog i posljednjeg ukazanja. Mnogi hodočasnici u Fatimu dolaze pješice, pa su već u Portugalu u danima i tjednima prije komemoracija.

Vjerski turizam u Fátimi pravi je primjer velikog izvora osnaživanja i razvoja zajednice. Zanimanje turista za lokalne vrijednosti i zajednice pomaže u razvijanju osjećaja osnaženosti i ponosa na lokalnu zajednicu, njenu kulturu i povijest. Vjerski turizam može biti jedan od najučinkovitijih alata za poticanje uključivog i održivog razvoja. On gradi kulturno razumijevanje i mir privlačeći milijune ljudi ujedinjenih u poštovanju i štovanju velikih svjetskih religija.

LITERATURA

Knjige:

1. Alvarez-Garcia, J., Rama, M.C., Gomez-Ullate, M. (2019) *Handbook of Research on Socio-Economic Impacts of Religious Tourism and Pilgrimage*. Hershey: IGI Global
2. Ambrosio, V., Pereira, M. (2007) Christian/Catholic Pilgrimage – Studies and Analyses. In Raj, R., Morpeth, N.D. (Eds.), *Religious tourism and pilgrimage festivals management: An international perspective* (str. 140-152.).
3. Cerović, Z., Zanketić, P. (2014) *Menadžment hodočašća i vjerskih događaja*. Opatija: Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu Opatija
4. Conrad, R. (2004) *Pilgrimage to the End of the World*. Chicago: The University of Chicago Press
5. Lúcia, M., Kondor, L. (2007) *Fátima in Lucia's own words: Sister Lucia's memoirs*. Fátima: Secretariado dos Pastorinhos
6. Pinho, M. I. R. B., Pinho, I. M. R. T. (2007) Fátima: The religious tourism altar. In Raj, R., Morpeth, N.D. (Eds.), *Religious tourism and pilgrimage festivals management: An international perspective* (str. 211–221).
7. Pirjevec, B., Kesar, O. (2002) *Počela turizma*. Zagreb: Ekonomski fakultet Zagreb i mikrorad d.o.o.
8. Raj, R., Griffin, K.A. (2015) *Religious Tourism and Pilgrimage Management, 2nd Edition: An International Perspective*. London: CAB International
9. Raptis, C. (2007) *Religious tourism: opportunities and growth prospects in the Greek*. Volos: EKKDA
10. Razaq, R. (2015) *Religious Tourism and Pilgrimage Management, An International Perspective*. Wallingford: Cabi Publishing, 2nd Edition
11. Vranješ, N. (2019) *Hodočašće putovanje prema svetome – Teologija i pastoral svetog putovanja*. Zagreb: Glas Koncila

Članci:

1. Chrysanthi, B., Panoraia, P., Dimitrios, L. (2015) Religious Tourism in Greece and regional development: The case of Samos Island, *55th Congress of the European Regional*

- Science Association: "World Renaissance: Changing roles for people and places"*, Lisbon, European Regional Science Association (ERSA), str. 1-26.
2. Chumarina G.R, Fakhrutdinova L.R, Eidelman B.M. (2016) Methodological aspects of advertising activity efficiency evaluation, *International Business Management*, Vol.10, Issue 23., str. 5572-5576.
 3. Collins-Kreiner, N., Kliot, N. (2000) Pilgrimage tourism in the Holy Land: The behavioral characteristics of Christian pilgrims, *Geo Journal*, 50(1), str. 55–67.
 4. Drule, A.M., Chiș, A., Băcilă, M. F., Ciornea, R. (2012) A new perspective of nonreligious motivations of visitors to sacred sites: evidence from Romania, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 62, str. 431–435.
 5. Egresi, I., Bayram, B., Kara, F. (2012) Tourism at religious sites: A Case from Mardin, Turkey, *Geographica Timisiensis*, 21(1), str. 5-15.
 6. Fakhrutdinova, L.R., Gabdrakhmanov, N.K., Grigorieva, E.V., Eidelman B.M., Bunakov, O.A. (2017) Religious tourism in the tourism system, *Revista San Gregorio*, No.20, Special Edition, December, str. 96-103.
 7. Fleischer, A., (2000) The tourist behind the pilgrim in the Holy Land, *International Journal of Hospitality Management*, Vol. 19, Issue 3, str. 311-326.
 8. Hegeduš, I., Koščak, I. (2014) Vjerski turizam u Republici Hrvatskoj, *Zbornik radova Međimurskog veleučilišta u Čakovcu*, Vol. 5 No. 2, str. 17-23.
 9. Hyde, K.F., Harman S. (2011) Motives for a secular pilgrimage to the Gallipoli battlefields, *Tourism Management*, 32, str. 1343-1351.
 10. Kasim, A. (2011) Balancing Tourism and Religious Experience: Understanding Devotees' Perspectives on Thaipusam in Batu Caves, Selangor, Malaysia, *Journal of Hospitality Marketing & Management*, Volume 20, Issue 3-4, str. 441-456.
 11. Khamouna, M., Zeiger, J. (1995) Peace through Tourism, *Parks and Recreation*, 30 (9), str. 80-86.
 12. Moaven, Z., Khajenoori, B., Forooghan Geransaieh, Z., Rayanpour, R. (2017) Globalization of Culture and Religious Tourism, *European Online Journal of Natural and Social Sciences: Proceedings*, 6(1), str. 1-12.

13. Prazeres, J., Carvalho, A. (2015) Turismo Religioso: Fátima no Contexto dos Santuários Marianos Europeus, *Revista de Turismo y Patrimonio Cultural*, Vol. 13, N°5, str. 1145-1170.
14. Rinschede, G. (1992). Forms of religious tourism, *Annals of Tourism Research*, 19(1), str. 51-67.
15. Rot, E., Mikinac, K., Bogdan, S. (2014.), General characteristics of religious tourism in Croatia, *UTMS Journal of Economics* 5 (1), str. 79–87.
16. Santos, M. G. M. P. (2003) Religious tourism: Contributions towards a clarification of concepts. In C. Fernandes, F. McGettigan, & J. Edwards (Eds.), *Religious tourism and pilgrimage*, ATLAS Special Interest Group, 1st Expert Meeting (str. 27–42). Fatima, Portugal: Tourism Board of Leiria/Fatima
17. Simpson, D. (2007) The Catholic Church and the Portuguese dictatorial regime: The case of Paul VI's visit to Fátima, *Lusitania Sacra*, (19–20), str. 329–378.
18. Tala, M., Padueran, A.M. (2008) Dimensions of Religious Tourism, *Towards Business Excellence*, Special Edition, str. 242-253.
19. Triantafillidou, A., Koritos, C., Chatzipanagiotou, K., Vassilikopoulou A. (2010) Pilgrimages: the “promised land” for travel agents?, *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 22(3), str. 382-398.
20. Vidić, N. (2007) Religious tourism as postmodern tourism on the territory of Fruska Gora., *Geography*, 10, str. 187-205.

Doktorske disertacije:

1. Ambrósio, V. (2006) *O turismo religioso: desenvolvimento das cidades -santuário*. Tese de doutoramento. Lisboa: Universidade Nova de Lisboa

Internetski izvori:

1. Ali, F., Cobanoglu, C. (2020) *Religious tourism has been hit hard in the pandemic as sites close and pilgrimages are put on hold* [online]. Dostupno na: <https://theconversation.com/religious-tourism-has-been-hit-hard-in-the-pandemic-as-sites-close-and-pilgrimages-are-put-on-hold-144394> [12. prosinca 2022.]

2. CBI (2020) *The European market potential for religious tourism* [online]. Dostupno na: <https://www.cbi.eu/market-information/tourism/religious-tourism/market-potential> [20. prosinca 2022.]
3. Center of Portugal (2023) *Church of the MHoly Trinity* [online]. Dostupno na: <https://www.centerofportugal.com/poi/church-of-the-most-holy-trinity/> [7. siječnja 2023.]
4. eTravel Team (2022) *Religious Tourism Around the World* [online]. Dostupno na: <https://www.etravel.com/explore/travel-industry/religious-tourism/> [27. prosinca 2022.]
5. Go to Portugal (2022) *Sanctuary of Our Lady of Fátima, the biggest pilgrimage site in Portugal* [online]. Dostupno na: <https://gotoportugal.eu/en/sanctuary-of-our-lady-of-fatima-portugal/> [7. siječnja 2023.]
6. Good Shepherd Travel (2023) *Fatima - The Basilica of our Lady of the Rosary* [online]. Dostupno na: <https://www.tourtheholylands.com/holy-land-tour-locations/holy-land-tours/fatima-1/> [7. siječnja 2023.]
7. Fino, D., Andrade, C., *Routes to Fátima: Tourism and Security issues (a case study)* [online]. Dostupno na: <https://www.etravel.com/explore/travel-industry/religious-tourism/> [2. siječnja 2023.]
8. In Fátima (2023) *The House of Francisco and Jacinta* [online]. Dostupno na: <https://www.infatima.pt/en/fatima/sanctuary/the-house-of-francisco-and-jacinta> [7. siječnja 2023.]
9. Khan, S. (2008) *Religious Tourism - Definitions and Destinations* [online]. Dostupno na: <https://www.linkedin.com/pulse/religious-tourism-definitions-destinations-suhair-anwar-> [12. prosinca 2022.]
10. Međugorje (2022) [online]. Dostupno na: <http://www.medjugorje.hr/hr/medjugorski-fenomen/opis-lika/> [27. prosinca 2022.]
11. Monteiro, A. (2020) *A importância do turismo religioso: a comparação de dois destinos – Fátima e Santiago de Compostela* [online]. Dostupno na: <https://apatria.org/turismo/a-importancia-do-turismo-religioso-a-comparacao-de-dois-destinos-fatima-e-santiago-de-compostela/> [10. siječnja 2023.]
12. Museu de Cera (2023) [online]. Dostupno na: <https://www.mucefa.pt/en/> [7. siječnja 2023.]

13. Rodrigues, S. A. M. (2012) *Motivations, Experiences and Potential Impacts of Visitors to a Monastery in New Zealand* [online]. Dostupno na: <https://researchcommons.waikato.ac.nz/handle/10289/6479> [19. prosinca 2022.]
14. Shrine of Fátima (2023) *Places of the apparitions* [online]. Dostupno na: <https://www.fatima.pt/en/pages/places-of-the-appearitions> [7. siječnja 2023.]
15. Tirca, A.-M., Stanciulescu, G.C., Chis, A., Bacila, M.F. (2010) *Managing the visitor experience on Romanian religious sites: Monasteries Abbots' perceptions* [online]. Dostupno na: <http://ideas.repec.org/a/aio/manmar/vviii2010is1ps5-s16.html#cites> [19. prosinca 2022.]
16. Travel in Portugal (2023) *Casa de Lucia* [online]. Dostupno na: <https://www.travel-in-portugal.com/attractions/casa-de-lucia.htm> [7. siječnja 2023.]
17. UNWTO (2014) *Tourism Can Protect and Promote Religious Heritage* [online]. Dostupno na: <https://www.unwto.org/archive/europe/press-release/2014-12-10/tourism-can-protect-and-promote-religious-heritage> [26. prosinca 2022.]
18. UNWTO (2016) *International Tourism Highlights* [online]. Dostupno na: <https://www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/9789284418145> [26. prosinca 2022.]
19. UNWTO (2020) *International Tourism Highlights* [online]. Dostupno na: <https://www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/9789284422456> [26. prosinca 2022.]
20. Visit Portugal (2023) *Museu Interativo „O Milagre de Fátima“* [online]. Dostupno na: <https://www.visitportugal.com/en/content/museu-interativo-o-milagre-de-fatima> [8. siječnja 2023.]

POPIS SLIKA

Slika 1. Lokacija svetišta Fátima; a) lokacija općine Ourém u Portugalu, b) općina Ourém i podjela župa, c) Bazilika (Nossa Senhora do Rosário de Fátima) u svetištu Fátima	15
Slika 2. Tri mala pastira (Lucia, Francisco i Jacinta)	16
Slika 3. Kapela ukazanja i trijem	19
Slika 4. Suvenirnica u Fátimi	21
Slika 5. Bazilika Gospe od Ružarija	26
Slika 6. Kip Pape Ivana Pavla II. u Fátimi	28

POPIS TABLICA

Tablica 1. Domaći i strani hodočasnici u organiziranim skupinama (2006.-2016.)	23
Tablica 2. Hodočasnici u organiziranim grupama (siječanj 2016.; siječanj 2017.)	24